

Місіонерська діяльність апостола Павла у світлі археології

Михайло Кучинко

Після розп'яття Ісуса Христа в Єрусалимі християнство пустило корені за межами Палестини. Грецька мова, якою володіло багато християн Палестини, робила їх проповіді зрозумілою для більшості жителів Римської імперії, що сприяло залученню до нової віри представників різних народів. У цьому плані велику роль зіграла місіонерська діяльність апостола Павла, яку він здійснював упродовж дванадцяти років – з 48 до 62 року по Р. Х.¹ Діяльність розпочав в Антіохії Сирійській над р. Оронт, яка вважалася третім за кількістю християн містом після Риму і Александрії Єгипетської.

У часи Павла місто належало до найвизначніших центрів грецької культури та еллінських релігійних культів. У ньому функціонували школи, бібліотека, театр, амфітеатр, стадіон і терми-лазні. Через місто пролягала широка, мощена плитами вулиця, прикрашена обабіч мармуровими колонами. Вночі місто освітлювалось смолоскипами.

Археологічні документи свідчать, що величезною популярністю користувались в Антіохії свята на честь бога Адоніса та богині Астарти. І ось у цій галасливій людській масі жила і громада євреїв, всередині якої існувало коло прихильників Ісуса. Християни в Антіохії складалася переважно з «елліністів», ліберальніших від ортодоксальних іудеїв. Вважають, що і термін «християнство» виник в Антіохії Сирійській².

З Антіохії Павло направився в Галатію, за 486 км на північний захід. Він прямував через острів Кіпр і з його західної частини подався в північну і центральну територію Малої Азії. У Галатії, зокрема в містах Антіохії Пісідійській, Іконії, Лістрі та Деревії апостол заснував або зміцнив уже існуючі християнські громади (*Діян. 13, 14*).

¹ Снугірев Р. Библийская археология. – М., 2007. – С. 519

² Райт Д. Э. Библийская археология. – СПб., 2003. – С. 136-137.

Археологічними розкопками в Антіохії Пісідійській виявлено рештки будівель, які існували і в часи Павла: площі Августа і Тиберія з тріумфальною аркою між ними, язичницький храм, а також християнська церква³. Внаслідок проповідей апостола багато язичників увірували в Христа. Те саме було і в Іконії, яка знаходилась за 160 км на схід від Антіохії Пісідійської. А ось у Лістрі, розташованій за 30 км на південь від Іконії, Павла побили камінням і викинули за місто (Діян. 16, 1).

У ході другої місіонерської подорожі апостол Павло перейшов з Малої Азії в Європу і досяг міста Філіппи. Слід зауважити, що багато відомостей про місто того часу стало доступним завдяки археологічним розкопкам французьких археологів у 1914 і 1938 рр. Центральна міська вулиця була частиною брукованої «Ігнатієвої дороги», прокладеної римлянами, яка тягнулася через Македонію до Адріатики. Ця дорога, очевидно, функціонувала тривалий час, свідченням чого є глибока колія, вибита в бруці колесами численних возів. В західній околиці міста археологи розкопали рештки брами у вигляді арки, під якою проходила дорога, що неподалік міста перетинала невелику річку. Ця місцевість, точно відповідає опису в Священному Писанні: «Дня ж суботнього вийшли ми з міста над річку, де, за звичаєм, було місце молитви, і, посідавши, розмовляли з жінками, що походились» (Діян. 16, 13). У центрі міста археологами був відкритий майдан, з північного боку майдану знаходився подіум, куди вели з двох боків сходи. Сам подіум був місцем, де засідали судді⁴.

На відстані 70 км від Філіпп, на цій же римській дорозі, знаходилось місто Фессалоніки (сучасні Салоніки), закладене в 315 р. до Р. Х. і назване на честь сестри Александра Македонського Фессалоніки, де апостол Павло заснував християнську церковну общину. Через суцільну забудову міста великі розкопки тут не проводились. Як і в Філіппах, через місто проходить римська дорога. В одному місці вона перекрита аркою пізньоримського часу. З західної сторони міста знаходилась так звана Вардейська брама, яка проіснувала до 1876 року. На брамі був напис на плиті, яка нині зберігається в Британському музеї, дезгадуються міські чиновники – «політархи»⁵. Найправдоподібніше, мова йде про «міських начальників», згаданих у «Діяннях святих

³ Райт Д. Э. Библиейская археология. – СПб., 2003. – С. 139.

⁴ Там само. – С. 143.

⁵ Снугрев Р. Библиейская археология. – М., 2007. – С. 405-406.

апостолів», до яких привели християн учасники безпорядків, викликаних проповіддю Павла.

Упродовж короткого періоду Павло перебував у Афінах, де на ринковій площі проповідував перед язичниками, а в синагозі – перед іудеями. Цікавим був його виступ в ареопазі, місці зборів афінського суду. Піднімаючись на пагорб Ореса, де знаходився ареопаг, Павло помітив жертвник, на якому було написано: «Невідомому Богові». Звертаючись до афінян, апостол взяв на озброєння саме цей напис: «Ось Того, Кого навмання ви шануєте, Того я проповідую вам. Бог, що створив світ і все, що в ньому, бувши Господом неба й землі, проживає не в храмах, рукою збудованих» (Діян. 17, 23-24).

З Афін апостол Павло направився в Корінф, де пробув півтора року, навчаючи людей слова Божого. Завдяки вигідному географічному розташуванню на перехресті між центральною Грецією і Пелопоннесом місто було значним центром торгівлі. У часи місіонерської діяльності Павла воно переживало піднесення, про що свідчать археологічні розкопки. У центрі міста досліджена площа-агора, навколо якої знаходились цивільні й сакральні споруди. Археологами відкрито руїни великої будівлі з колонами, де, судячи із знахідок, розглядалися судові справи. Поруч знаходився храм бога Аполлона. Вздовж головної вулиці виявлені рештки майстерень, торгових закладів тощо. Цікаво, що на місці однієї з будівель був знайдений кам'яний блок з написом: «Луцій м'ясник». Напис, найімовірніше, свідчить про заняття власника будівлі. На одному з каменів, якими була вимощена дорога, виявлений напис, який повідомляє, що вулицю облаштував Ераст, який був еділом, тобто відповідальним за громадський порядок у місті⁶.

Місіонерська діяльність апостола викликала невдоволення ортодоксальних іудеїв, які звинуватили його в тому, що він навчає людей шанувати Бога не за Законом. Вони схопили його і повели на суд до римського проконсула Ахайї Галліона (Діян. 18, 12-13). Однак він резонно розсудив, що вирішення релігійних суперечок між євреями не входило до його обов'язків і відпустив Павла. До речі, археологи підтвердили історичність особи цього римського чиновника. У 1908 р. на місці розкопок був знайдений фрагмент кам'яної плити, з вирізьбленим на ній написом, у якому називається ім'я Галліона, як прокон-

⁶ Райт Д. Э. Библиейская археология. – СПб., 2003. – С. 146.

сула Ахайї в 51-53 рр. по Р. Х.⁷, що допомогло визначити і час перебування в Коринфі самого апостола Павла.

Три роки апостол Павло провів у місті Ефес, у Малій Азії. В Ефесі в той час мешкало понад 225 тисяч осіб. Завдяки тому, що місто знаходилось при головній імператорській дорозі з Риму на Схід, це був осередок середземноморської торгівлі. В Ефесі Павло проповідував у синагозі, славлячи ім'я Христа, а незабаром місто стало центром християнського світу.

Археологічні розкопки засвідчили факт існування в місті багатьох цивільних і культових будівель, які функціонували і в часи місіонерської діяльності апостола Павла. Рештки ефеських старожитностей були виявлені австрійськими археологами в кінці ХІХ ст. Ними ретельно досліджено центральний міський майдан-форум, оточений будівлями, а також головну вулицю, яка тягнулася від майдану до порту. Вона мала довжину 300, а ширину близько 10 метрів і була обрамлена колонами за якими розташовувались крамниці і шинки. Розкопано також руїни одного з «семи чудес світу» – храму богині Артеміди, завдовжки 115 і завширшки 55 метрів. Знайдено фрагменти понад ста мармурових колон, які колись підтримували дах. Виявлено також і статую Артеміди, а також монети з її зображенням. Археологи відкрили і руїни амфітеатру діаметром 140 метрів, який вмщав 25 тисяч осіб. У процесі досліджень знайдено велику кількість кераміки у вигляді горщиків, амфор, чаш, а також металеві предмети – зброя та побутові речі, які датуються кінцем І ст. до Р. Х. і першими століттями по Р. Х.⁸.

Насамкінець великий інтерес, з точки зору археологічних даних, які підтверджують місіонерську діяльність апостола Павла в час його подорожі, є відкриття в печері неподалік руїн Ефеса в 1995 р. австрійським археологом Р. Пілінгером настінного розпису з зображенням ап. Павла. На стінах археологами виявлено близько трьохсот написів, залишених його шанувальниками⁹.

Минуло понад дванадцять років відтоді, коли Павло, тоді ще іудей-фанатик, вирушив з Єрусалиму в Дамаск як агент синедріону. І ось він повернувся в Єрусалим. Коли Павло прийшов до брата Господнього

⁷ Бойд Р. Т. Курганы гробницы, сокровища. Иллюстрированное введение в библейскую археологию. – Ческ. Тешин: 1993. – С. 253..

⁸ Там само – С. 275.

⁹ Райт Д. Э. Библийская археология. – СПб., 2003. – С. 139.

ап. Якова, його прийняли привітно, але деякі іудеї накинулись на нього з докорами, що він усіх євреїв, які живуть між язичниками, навчає відступництву від Мойсея, говорячи, щоб вони не обрізали дітей своїх і не дотримувались давніх звичаїв (Діян. 21, 17-31.). Тоді апостол звернувся до народу з промовою, розповівши про себе все, однак обурений натовп вимагав розправи над ним. Щоб уникнути самосуду, римський тисяцький відправив апостола в Кесарію, де тоді намісником був Антоній Фелікс (52-60 рр. по Р. Х.). Вислухавши звинувачення синадріону та виправдовування Павла, намісник залишив його до остаточного з'ясування справи в фортеці, де той провів два роки (Діян. 24, 27). Це могло бути орієнтовано між 58 і 60 роками по Р. Х.

Археологи, які проводили розкопки в Кесарії, виявили місце ув'язнення Павла. Римська тюрма входила до складу великого адміністративного комплексу, розташованого між іпподромом і амфітеатром. Комплекс займав понад чотири тисячі квадратних метрів і включав також палац прокуратора і терми (лазні). Навколо центральної частини міста, у якій знаходились всі основні громадські будівлі, стояв напівкруглий захисний мур. Серед громадських споруд були храм на честь цезаря з його величезною скульптурою, амфітеатр і ринок. Руїни театру, амфітеатру і стадіону збереглися й досі. Це ті споруди, які існували в Кесарії в часи апостола Павла. Під час розкопок театру знайдено фрагмент плити з написом, у якому згадується ім'я Понтія Пилата¹⁰. Знайдено речі військового обладунку римських воїнів, уламки зброї, побутові римські та єврейські предмети, фрагменти глиняного посуду тощо.

Коли в 60 рр. по Р. Х. намісником римського імператора в Іудеї став Порцій Фест, Павло на правах громадянина Риму звернувся до нього з проханням, щоб його справу розглянув цезар. Однак спочатку суть справи розглядали римський намісник і цар Іудеї Ірод Агріппа II. Цей цар був призначений римським імператором Клавдієм (41-54 рр. по Р. Х.). Ірод Агріппа II був сином Ірода Агріппи I, який в 44 р. вбив Якова, першого з Дванадцяти апостолів, онуком Ірода Антипи, котрий обезглавив Іоана Хрестителя і правнуком Ірода Великого, який повбивав дітей у Віфлеємі. Ні цар, ні намісник не знайшли в його діях зло-

¹⁰ Ельницький Л. Кесарийская надпись Понтия Пилата и ее историческое значение // Весник Древней Истории. – 1965. – №3. – С. 142-146.; Снигирев Р. Библийская археология. – М., 2007. – С. 396.

чину і ладні були відпустити його, але ап. Павло, який від народження в Кілікії, що з 32 р. до Р. Х. стала римською провінцією, вважався римським громадянином, сам вимагав суду цезаря. Отож, його звільнили і відправили до Риму. Імператором, перед яким мав постати Павло, був Нерон (54-68 рр. по Р. Х.), який, звинувативши християн у підпалі Риму, наказав десятки розп'яти на хрестах, кинути живими звірям у цирку, спалювати живцем.

Павло добрався з Кесарії до Риму морським шляхом, зупиняючись в Мірах Лікійських, Лассі на Криті, на острові Мальта, у Сіракузах у Сицилії. Прибувши до Італії, він зупинився на березі Неапольської затоки в містечку ПUTEОЛИ, де застав християнську громаду. Це місто знаходилось неподалік від знаменитих Помпей, які в 79 р. по Р. Х. були поховані внаслідок виверження вулкану Везувій. Розкопки дозволили археологам виявити міські квартали і з'ясувати, якою була матеріальна культура їх мешканців у I ст., тобто в часи діяльності апостола Павла. Дослідники вважають, що в цьому типовому античному місті найбільш цікавими були рядові будинки і майстерні, а також торгові точки. За характером знахідок археологи ідентифікували майстерні коваля, ювеліра, кушніра, скульптора, пекаря та побутові приміщення. На стінах збереглися зображення гладіаторів, реклами товарів, статуї поважних громадян, зокрема помпеянського пекаря Теренція Прокула з дружиною тощо. Словом, розкопками виявлено повну картину життя античного міста¹¹.

З ПUTEОЛИ АППІЄВИМ шляхом Павло пішки добрався до Риму.

«І цілих два роки Павло пробув у найнятім домі своїм, і приймав усіх, хто приходив до нього, і проповідував він Боже Царство та з відвагою повною беззаборонно навчав про Господа Ісуса Христа!» (Діян. 28: 13; 30-31).

Рим, безумовно, був одним з найцікавіших з точки зору археології міст, у яких жив і проповідував апостол Павло. Щоправда, ранніх християнських церков у Римі поки що не виявлено, а найдавнішими археологічними пам'ятками християн є цвинтарі. У I ст. римляни спалювали тіла померлих, а попіл збирали в урни, які поміщали в мавзолеях. На відміну від римлян, євреї і християни ховали покійників у підземеллях.

¹¹ Косідовський З. Коли Сонце було богом. – К, 1963. – С. 224-252.

Археологами виявлено в околицях Риму декілька єврейських катакомб, що засвідчено настінними зображеннями мінори, тобто семисвічника. Виявлено також понад тридцять катакомб-галерей з християнськими могилами, видовбаними в стінах підземелля, нерідко одна над одною. Після покладення в нішу тіла, отвори замурували цеглою або закривали кам'яними плитами¹².

Однак катакомби були не лише цвинтарями, а й місцем, для таємних зібрань християн у часи їх переслідувань владою. Це підтверджують і археологічні знахідки. Одним з найвідоміших християнських символів є зображення риби. Знак «риби» сприймався посвяченими як «анограма» – Ісус Христос, Син Божий, Спаситель¹³. Іншим характерним образом давньохристиянського мистецтва є символ Доброго Пастиря, що зображає Ісуса Христа юнаком з ягнятком на плечах¹⁴.

Життя апостола закінчилось трагічно: йому відрубали голову в Римі в період правління імператора Нерона десь між 61-64 роками по Р. Х. Його поховали за колишнім міським муром на давньоримському цвинтарі. Лише в IV ст. по Р. Х. над могилою Павла імператором Костянтином була положена плита з написом, що тут покоїться тіло апостола. Під час розкопок в римському храмі Святого Апостола Павла поза стінами археологами виявлений гіпотетичний саркофаг апостола Павла. Саркофаг знаходився у вівтарній апсиді на рівні первісної підлоги храму, побудованої ще в IV ст. по Р. Х.¹⁵.

Список джерел і літератури:

1. *Біблія*. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. – К.: Видавництво Київської Патріархії УПЦ КП, 2004. – 1407 с.
2. *Бойд Р. Т.* Курганы гробницы, сокровища. Иллюстрированное введение в библейскую археологию. – Ческ. Тешин: Свет на Востоке, 1993. – 303 с.

¹² *Кучинко М.* Біблійно-церковна археологія. – Луцьк, 2014. – С. 246.

¹³ *Бойд Р. Т.* Курганы гробницы, сокровища. Иллюстрированное введение в библейскую археологию. – Ческ. Тешин: 1993. – С. 285.

¹⁴ *Райт Д. Э.* Библейская археология. – СПб., 2003. – С. 149.

¹⁵ *Снигирев Р.* Библейская археология. – М., 2007. – С. 408, 428.

3. Ельницкий Л. Кесарийская надпись Понтия Пилата и ее историческое значение // Вестник Древней Истории. – 1965. – №3. – С. 142-146.
4. Косідовський З. Коли Сонце було богом. – К.: Вид. Дитячої літератури УРСР. – 1963. – 344 с.
5. Кучинко М. Біблійно-церковна археологія. – Луцьк: Надстир'я-Ключі. – 2014. – 268 с.
6. Райт Д. Э. Библейская археология – СПб.: Библиополис. – 2003. – 171 с.
7. Снигирев Р. Библейская археология. – М., Издательство Московской Свято-Троицкой лавры. – 2007. – 571 с.